

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра міжнародного, цивільного та комерційного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

ФОРМИ І СПОСОБИ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ

студента 2 курсу, 6 м групи,

спеціальності 081 «Право»,

спеціалізації

«Цивільне право і процес» _____

Ханукаєва Данієля Семеновича

Науковий керівник

к.ю.н. _____

Погарченко Тетяна Віталіївна

Гарант освітньої програми

д.ю.н. _____

Примак Володимир Дмитрович

Київ-2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
-------------------	----------

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ

1.1. Поняття сімейних правовідносин та їх види.....	6
1.2. Форми захисту сімейних прав, передбачені законодавством України.....	17

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ

2.1. Захист сімейних прав у порядку цивільного судочинства.....	28
2.2. Медіація як спосіб вирішення сімейних спорів.....	40

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	53
-------------------------------------	-----------

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	56
---	-----------

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Кожна галузь права, визначаючи перелік тих чи інших прав і свобод уповноважених суб'єктів, а також механізми їх реалізації, неодмінним чином визначає і форми та способи їх захисту. І це цілком очевидно, адже, формулюючи в законодавстві правові можливості, держава повинна передбачати провочності щодо їх захисту. Подібна ситуація має місце й у сфері сімейного права, яке, будучи елементом системи приватного права, значну частину механізмів захисту переймає від галузі цивільного права. Форми та способи захисту постають тими важливими аспектами, завдяки яким сімейні права та інтереси можуть отримати належний захист з боку юрисдикційних органів та інших уповноважених організацій та установ.

Актуальність теми впливає з того, що права та свободи, інтереси, якими володіє кожна особа, повинні бути належним чином захищені різними способами та шляхами. Вони повинні дістати своє реальне вираження та охорону з боку держави, а також самим суб'єктам повинно бути надано право самостійно в межах, визначених законодавством, здійснювати відповідний захист. Значимість дослідження відповідної теми посилюється тим, що нині чинне законодавство повинне розширювати способи захисту сімейних прав та інтересів у руслі, зокрема альтернативних способів, серед яких провідна роль належить медіації. Цей інститут, хоча й залишається регламентованим в українському законодавстві не у повній мірі, але перебуває на часі запровадження через його простоту та дієвість, виходячи з практики багатьох західних держав.

Підґрунтям для дослідження охорони та захисту сімейних прав та інтересів стали наукові праці та доробки таких вітчизняних науковців та дослідників як: О. Белінська [8], В. Ватрас [12; 13], Г. Гаро [14], П. Даниленко [21], І. Жилінкова [25], С. Йосипенко [26; 27], Д. Притика [41; 42], О. Сафончик [45], Є. Харитонов [53], Ю. Червоний [51], Г. Чурпіта [55]

та інших; а також положення Сімейного, Цивільного, Цивільного процесуального кодексів України, інших законодавчих та підзаконних актів, а також судова практика (як вищих судів, так і місцевих).

Мета дослідження. Автор випускної кваліфікаційної роботи ставив за мету визначити особливості правового регулювання суспільних відносин у сфері захисту сімейних прав.

Для досягнення поставленої мети потрібно виконати такі **завдання**:

- окреслити поняття сімейних прав та їх види;
- визначити й надати характеристику формам захисту сімейних прав, передбачених законодавством України;
- з'ясувати особливості захисту сімейних прав у порядку цивільного судочинства;
- проаналізувати інститут медіації як способу вирішення сімейних спорів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини в сфері охорони та захисту сімейних прав та інтересів.

Предметом дослідження в роботі є форми і способи захисту сімейних прав.

Методи дослідження. У ході дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи. Серед них: історико-правовий, системний, аналіз і синтез, формально-логічний, порівняльно-правовий та інші.

Так, при виконанні кваліфікаційної роботи був використаний порівняльно-правовий метод, який застосовувався з метою вивчення вітчизняного та зарубіжного законодавства у сфері захисту сімейних прав, проводився їх правовий аналіз та порівняння. За допомогою історико-правового та діалектичного методів вдалося дослідити розвиток інституту захисту сімейних прав в історичному аспекті як в національному законодавстві, так і в зарубіжному. Із застосуванням формально-логічного методу була опрацьована наукова література стосовно теми дослідження і

аналізувалась практика Верховного Суду, інших судів України з проблем, пов'язаних із способами захисту сімейних прав.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному дослідженні форм та способів захисту сімейних прав, поглибленні вивчення особливостей їх захисту в порядку цивільного судочинства, а також співвідношення з медіацією як альтернативним способом вирішення сімейних спорів. Автор, протиставляючи судовий та позасудовий способи захисту сімейних прав, визначає їх переваги та недоліки, звертаючи увагу на посилення нормативного забезпечення медіаційної процедури, зокрема в сімейно-правових спорах. Крім того, дослідження полягає у наведенні пропозицій щодо вдосконалення українського законодавства у сфері захисту сімейних прав.

Окремі положення випускної кваліфікаційної роботи викладено у статті «Зарубіжний досвід у сфері захисту сімейних прав», що опублікована у збірнику наукових статей «Цивільне та комерційне право: виклики сьогодення». К.: Київ. нац. торг.-економ. ун-т. 2020.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що їх зміст доповнює наукові знання з інституту захисту сімейних прав. Зібраний матеріал та узагальнення можуть бути використані для підготовки наукових праць у подальшому, лекційних курсів та спецкурсів у вищих навчальних закладах (з сімейного та цивільного права).

Структура випускної кваліфікаційної роботи обумовлена метою і предметом дослідження та авторським підходом до розгляду обраної теми. Випускна кваліфікаційна робота складається із вступу, двох розділів, які включають в себе чотири підрозділи, висновків та пропозицій, списку використаних джерел (усього 70 найменувань). Повний обсяг роботи становить 62 сторінки, із яких основна частина роботи займає 55 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ

1.1. Поняття сімейних правовідносин та їх види

Перш ніж розпочати безпосередньо аналіз сутності сімейних правовідносин, слід зазначити, що вони, разом із цивільно-правовими, господарсько-правовими, трудовими та деякими іншими відносинами, входять до системи приватного права. Воно побудоване на засадах координації (узгодження) діяльності юридично рівних учасників регульованих відносин, що реалізують власні (приватні) інтереси, і тому представляє собою систему їх децентралізованого регулювання, значною мірою – саморегулювання. На відміну від нього, публічне право побудоване на принципі субординації (підпорядкування) нерівноправних суб'єктів, діяльність яких пов'язана зі здійсненням державних і суспільних (публічних) інтересів, а тому представляє собою систему централізованого регулювання відповідних відносин.

Характерними рисами приватного права є такі:

- визнання пріоритетності інтересів приватної особи;
- юридична рівність учасників приватних правовідносин;
- ініціативність сторін при встановленні відносин між ними;
- вільний вибір варіантів поведінки, прямо незаборонених законом;
- позовний порядок захисту інтересів у суді [61, с. 7].

З огляду на зазначене вище, можна зробити висновок, що приватне право є сукупністю правил і норм, що встановлюють статус і порядок захисту інтересів осіб, що не виступають як фігуранти держави, не перебувають у відносинах влади-підпорядкування одне щодо одного, рівноправно та вільно встановлюють для себе права й обов'язки у відносинах, що виникають з їх ініціативи.

Спершу велись дискусії про місце сімейного права в системі приватного права (як самостійної галузі чи як підгалузі цивільного права). 10 лютого 2002 р. Верховною Радою України було прийнято окремий кодифікований акт, що регулює сімейні відносини, – Сімейний кодекс України (далі – СК України) [3]. Слід зазначити, що ця обставина має істотне, але не вирішальне значення, бо в результаті головним є не місце розташування законодавчих норм (Цивільний кодекс чи окремий Сімейний кодекс), а та концепція сімейного права, яка формується в суспільстві. Вирішення питання щодо місця сімейного права в системі права нині, у системі суспільних відносин, які зазнали кардинальних змін і продовжують трансформуватися, є непростим. Сумніви, як зазначається в літературі, завжди залишаються, адже інакше це б свідчило про теоретичну тлінність сімейно-правового буття [64, с. 28].

Під сімейними правовідносинами прийнято розуміти відносини, що виникають зі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, взяття дітей на виховання. Крім того, вони можуть виникати в результаті встановлення опіки та піклування.

Треба зазначити, що норми сімейного права регулюють не усі відносини, що виникають зі шлюбу та сім'ї. Так, утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї, а також побудова сімейних відносин на засадах взаємної любові та поваги, взаємодопомоги й підтримки можуть бути забезпечені не нормами права, а нормами моралі. А норми права лише сприяють цьому [24, с. 113].

Як слушно зазначає Ю. С. Червоний, правові норми, що встановлюють умови і порядок укладення шлюбу, є початковою стадією правового регулювання тих майнових та особистих немайнових відносин, які починають складатися між особами, які виявили бажання одружитися. Не є, наприклад, сімейними відносинами між особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, оскільки заручини не породжують обов'язку вступу в нього [65, с. 53].

Водночас при цьому в зазначених осіб можуть виникати цивільно-правові зобов'язання. Так, згідно з ч. 3 ст. 31 СК України особа, яка відмовилася від шлюбу, зобов'язана відшкодувати другій стороні затрати, що були нею понесені у зв'язку з приготуванням до реєстрації шлюбу та весілля [3].

Сімейні правовідносини можуть бути охарактеризовані як за загальними, так і за спеціальними ознаками. Критерієм виділення даних двох видів ознак є зв'язок їх з цивільними правовідносинами як базовими в сфері приватного права. Таким чином, загальні ознаки сімейних правовідносин демонструють спільні риси, притаманні всім приватноправовим відносинам. У свою чергу, спеціальними є ті ознаки, які характерні лише для сімейних правовідносин.

Загальними ознаками сімейних правовідносин постають такі: рівність учасників таких правовідносин; автономія їх волі; їх майнова самостійність.

У свою чергу, спеціальними ознаками сімейних правовідносин визначають такі, як:

- 1) особливий суб'єктний склад – так, відповідними суб'єктами можуть бути лише фізичні особи;
- 2) специфічність юридичних фактів, на основі яких виникають сімейні правовідносини (ними є шлюб, кровне споріднення, материнство тощо);
- 3) тривалість їх існування – переважно сімейні правовідносини є тривалими в часі;
- 4) особистий довірчий характер таких правових відносин – значною мірою така ознака впливає з самої специфіки суб'єктного складу та юридичних фактів, на підставі яких виникають сімейні правовідносини;
- 5) учасники сімейних правовідносин строго індивідуалізовані, вони не можуть передавати своїх прав та обов'язків іншим особам [43, с. 482].

Найбільш характерною ознакою сімейних правовідносин, як і, по суті, усіх приватноправових відносин, постає рівність їх учасників. Таким чином,

сімейним правовідносинам не притаманні, як це, до прикладу, має місце в сфері адміністративних правовідносин, владність та ієрархічність. Навіть у відносинах між батьками й дітьми вертикальних відносин не виникає. Батьки не мають повноважень владності щодо дитини. Батьки повинні виходити з того, що вони виховують особу, яка має власні права й інтереси. Крім цього, дитина має право підвищеного захисту своїх прав (навіть щодо своїх батьків), якщо обов'язки щодо неї виконуються неналежно. Звідси, отже, правовідносини батьків і дітей характеризуються як горизонтальні, тобто між рівними сторонами [61, с. 36].

Наступна ознака сімейних правовідносин стосується майнової самостійності їх учасників. Таким чином, учасники сімейних правовідносин наділяються власними майновими правами, незалежно від свого віку та обсягу дієздатності. Здійснення майнових прав учасниками сімейних правовідносин відбувається або безпосередньо, або за допомогою інших осіб. При цьому ця обставина не впливає на принцип майнової самостійності кожного учасника розглядуваних нами правовідносин. Важливо додати, що майнова самостійність учасників передбачає можливість конкретного визначення майна, яке належить останнім – право власності чи право володіння, воно обтяжене боргами чи ні, майнові права та обов'язки особи щодо третіх осіб тощо [24, с. 115].

Третя важлива ознака сімейних правовідносин – автономія волі учасників таких відносин. Законодавець виходить з того, що кожна особа в сімейному праві постає окремим суб'єктом права, при цьому незалежно від віку та здатності власними діями здійснювати свої права. Водночас мається на увазі, що формування вольових якостей людини потребує певного часу. На основі такої природної особливості розвитку людини право передбачає існування спеціальних механізмів, які, з одного боку, розглядають дитину як самостійну вольову «одиницю», а з іншого, – передавати можливість висловлювати її волю іншим особам (батьки, опікуни, піклувальники, усиновлювачі тощо). Зауважимо, що останні із зазначених осіб повинні

діяти в такий спосіб, щоб виразити волю саме дітей, тобто ставлячи в основу її інтереси.

Відносини, які складають предмет сімейного права, поділяються на два види:

- особисті;
- майнові.

Поділ сімейних відносин на такі види є традиційним передусім для цивільного права та цивільно-правових відносин. Це де-факто основна класифікація цивільних відносин, які за своєю природою мають як особистий, так і майновий характер. Подібне має місце і в сфері сімейних відносин. Так, особисті сімейні правовідносини мають місце між, до прикладу, подружжям з приводу зміни прізвища при реєстрації шлюбу, виховання дітей, вирішення питань безпосереднього життя сім'ї, між батьками та дітьми, іншими родичами й дітьми щодо комунікації і т.д. У свою чергу, майнові правовідносини мають місце з приводу майна подружжя (спільного та роздільного), батьків і дітей, утримання дітей, інших членів сім'ї та родичів. Йдеться, до прикладу, про питання управління, розпорядження майном тощо [61, с. 38].

Особливість особистих сімейних відносин полягає в тому, що більшість з них не входять до предмету права. У той час як майнові відносини в сфері сімейного права набувають усе більшого поширення. Вказане може бути пов'язано, зокрема, зі скасуванням значної кількості заборон щодо кола об'єктів права приватної власності, розширення договірної свободи учасників сімейних відносин. При цьому наголосимо, що посилення значимості майнових сімейних відносин не означає зменшення значення емоційної складової в сімейних стосунках, особистих зв'язків між членами сім'ї.

Сьогодні, як і раніше, ці відносини просто перебувають за межами правового впливу. Зазначимо, що новий СК України містить низку статей, які закріплюють особисті немайнові права учасників сімейних відносин – право

подружжя на повагу до своєї індивідуальності, право на фізичний та духовний розвиток, право на розподіл обов'язків у сім'ї тощо. Ці правила не є правовими, вони мають характер моральних, а не юридичних норм. В СК України вони знайшли своє закріплення швидше як певні ціннісні орієнтири [43, с. 484].

Наступною є класифікація сімейних правовідносин за критерієм визначеності в правовідношенні зобов'язаної особи – абсолютні та відносні. Абсолютними є ті сімейні правовідносини, де зобов'язана особа не є визначеною. До прикладу, подружжя на праві власності володіє певним майном. Відповідно, усі інші особи не можуть порушувати право власності подружжя на майно. Отже, зрозуміло, що особа, яка повинна утримуватися від порушення права власності подружжя, не є заздалегідь чітко визначеною. Такий обов'язок покладається на всіх і будь-яку особу, які в той чи інший спосіб стикаються з майном подружжя.

Разом із тим, відносними є такі сімейні правовідносини, які мають місце між особами, що є чітко визначеними. До прикладу, відносини утримання між подружжям. Один із них, якщо є непрацездатним і таким, який потребує підтримки, має право отримати утримання (аліменти) від іншого з подружжя, за умови, що останній має спроможність відповідне утримання надати. Таким чином, зобов'язана особа у відносних правовідносинах (у нашому випадку – другий з подружжя) – чітко визначена.

Отже, розподіл сімейних правовідносин на абсолютні та відносні пов'язаний із конкретною визначеністю зобов'язаної особи. При абсолютних відносинах має місце одна чи кілька уповноважених осіб та необмежена кількість зобов'язаних, тоді як при відносних – одна чи кілька уповноважених осіб та одна чи кілька зобов'язаних.

У літературі розрізняють зовнішні правовідносини, пов'язані зі спільною власністю (між співвласниками, з одного боку, і невластниками – з другого), і внутрішні (між самими співвласниками) [61, с. 39].

Зовнішні правовідносини учасників спільної власності з третіми особами мають абсолютний характер, який виявляється в тому, що співвласники наділені суб'єктивним правом спільної власності, а зобов'язані особи, коло яких не обмежене, повинні утримуватись від порушення цього права. Особливістю цих відносин є те, що правомочною стороною є не одна особа, а декілька.

Внутрішні правовідносини за своєю структурою є відносними. Адже всі співвласники індивідуалізовані. Водночас їх внутрішні права й обов'язки щодо одне одного обумовлені наявністю самого права спільної власності як «стисненого» права, опосередковують ставлення до речі «як до своєї», і для їх виникнення не потрібні додаткові юридичні факти. Тому незважаючи на те, що ці правовідносини за своєю структурою є відносними, вони залишаються правовідносинами, пов'язаними з правом власності.

Сімейні правовідносини виникають, змінюються та припиняються внаслідок різноманітних конкретних життєвих обставин. Народження дитини спричиняє появу комплексу прав та обов'язків батьків і дітей. Укладення подружжям договору про взаємне утримання, слугуватиме підставою зміни аліментних правовідносин, встановлених законом, і виникнення нових правоківських прав певні правовідносини між батьками та дітьми припиняються. У зв'язку з тим, що такі обставини тягнуть за собою важливі юридичні наслідки – виникнення, зміну або припинення сімейних правовідносин, вони називаються юридичними фактами. Таким чином, юридичні факти – це такі конкретні життєві обставини, які спричиняють виникнення, зміну або припинення сімейних правовідносин [59].

Традиційно юридичні факти в сімейному праві поділяють на юридичні дії та юридичні події за вольовою ознакою.

Юридичними діями є такі юридичні факти, що базуються на безпосередньому волевиявленні учасників сімейних відносин. За своїм характером дії поділяють на правомірні та неправомірні. Так, правомірними є юридичні дії, що відповідають сімейному законодавству, не порушуючи прав

та інтересів інших учасників. У свою чергу, правомірні юридичні дії в сфері сімейних відносин прийнято розподіляти на юридичні акти та юридичні вчинки. Прикладом юридичних актів постають судові рішення, правочини, адміністративні акти тощо. Вони спрямовуються на настання юридичних наслідків безпосередньо. До прикладу, укладаючи правочин, подружжя передає майно у власність, встановлює режим користування майном, здійснює поділ майна тощо. Мета вказаних дій подружжя – щоб настали юридичні наслідки. Подібні юридичні наслідки мають місце також у випадку видання адміністративного акту державним органом. Так, орган реєстрації актів цивільного стану (РАЦС) реєструє шлюб, народження дитини, смерть особи тощо. Судові рішення також набувають значення сімейно-правових юридичних фактів. Суд, наприклад, виносить рішення про усиновлення дитини, поділ майна подружжя, стягнення аліментів, встановлення режиму окремого проживання подружжя тощо.

Юридичні вчинки складають окремий вид правомірних юридичних дій у сімейному праві. Вони відрізняються від юридичних актів тим, що особа, яка здійснює юридичний вчинок, не має на меті, щоб настали юридичні наслідки. Останні мають місце в силу прямого припису закону. До прикладу, взяття на виховання в сім'ю дитини, що є сиротою чи з інших причин позбавлена батьківського піклування. Особа виховує дитину не з метою настання юридичних наслідків, а з гуманних мотивів, з бажання надати дитині турботу, піклування тощо. Водночас згідно з положеннями законодавства виховання дитини спричиняє виникнення прав та обов'язків, які визначені сімейним законодавством [64, с. 43].

Окрім правомірних, юридичні дії можуть мати також і неправомірний характер. Це означає, що вони суперечать нормам сімейного законодавства, а також порушують права й інтереси учасників сімейних правовідносин. Прикладами таких дій є невиконання умов договору, незаконне відібрання дитини в батьків, невиконання обов'язку з утримання тощо.

Вказані вище положення стосувались юридичних дій як видів юридичних фактів. Окрім них, підставою виникнення, зміни та припинення сімейних правовідносин є юридичні події. Вони являють собою життєві обставини, що не залежать від волі учасників відносин чи залежать лише частково. При повній незалежності від волі учасників йдеться про абсолютні події, а при частковій – про відносні. Прикладами юридичних фактів у сімейному праві є: народження дитини, смерть особи тощо. Народження та смерть людини в цілому сприймаються як абсолютні події, адже до кінця залишається невідомим їх настання. Останнє ж спричинює суттєві юридичні наслідки для батьків, членів сім'ї, родичів тощо.

У свою чергу, строки можна віднести до відносних юридичних подій. У цілому останні встановлюються договором, законом або судовим рішенням, однак безпосередньо плин часу – явище об'єктивне, незалежне від волі людини. Законодавство містить низку прикладів, коли зі строками пов'язується настання юридично значимих наслідків. До прикладу, право дружини на утримання, якщо з нею проживає дитина, передбачає обов'язок чоловіка надавати таке утримання до досягнення дитиною 3 років. На батьків покладено обов'язок утримувати дітей до досягнення ними повноліття. Згідно з ч. 2 ст. 79 СК України, у випадку якщо позивач вживав заходів щодо одержання аліментів від відповідача, але не міг їх одержати внаслідок ухилення відповідача від їх сплати, суд може постановити рішення про стягнення аліментів за минулий час, але не більш як за один рік (ч. 2 ст. 79 СК України) тощо [3].

Юридичні факти поділяють також за їх тривалістю на одноразові та тривалі. Прикладами перших можна назвати: народження дитини, правочин, реєстрація шлюбу тощо. У свою чергу, тривалими (мають місце протягом певного відрізка часу) є юридичні становища – спорідненість, свояцтво, вагітність, непрацездатність, нужденність тощо [65, с. 55].

Спорідненість – один із важливіших юридичних фактів у сімейному праві, бо з ним закон пов'язує настання різних юридичних наслідків.

Спорідненість є підставою виникнення комплексу особистих і майнових прав батьків і дітей, баби, діда, братів, сестер та інших родичів; права на захист інтересів родичів у суді; права на усиновлення дитини тощо. Однак спорідненість може слугувати і юридичною перешкодою для виникнення деяких сімейних правовідносин. Так, особи, які перебувають у спорідненості, в передбачених законом випадках не можуть укласти між собою шлюб (ст. 26 СК України). У своїй основі спорідненість має біологічний фактор – походження людини. А отже, родичами не є подружжя, усиновлювачі й усиновлені [64, с. 44].

Родичами є особи, що мають походження один після одного або від спільного предка. Тому виокремлюють родичів прямих і побічних. Прямою є така спорідненість, яка стосується осіб, що мають походження послідовно один після одного. Така спорідненість може бути висхідною та низхідною. У свою чергу, побічними є родичі, що мають спільного предка. Останні можуть бути повнорідними, єдиноутробними та єдинокровними.

У цілому, в праві спорідненість (а конкретно її ступінь) має важливе значення, адже від цього залежить специфіка прав та обов'язків, які виникають на її підставі. Ступінь споріднення передбачає кількість народжень, які пов'язують двох родичів (або прямих, або побічних). До уваги при цьому береться кількість народжень за винятком народження найбільш спільного предка [64, с. 45].

Ще однією підставою виникнення сімейних правовідносин є свояцтво. Воно являє собою відносини між одним із подружжя та кровними родичами іншого з подружжя чи між родичами обох із подружжя (за фактом шлюбу). Своаяцтво за певних випадків має суттєве значення для настання тих чи інших юридичних наслідків. До прикладу, в ситуації, коли мають місце кілька осіб, які виявили бажання всиновити одну й ту ж дитину, переважне право на це має особа, що є чоловіком матері або дружиною батька дитини, яка усиновлюється [59].

Відповідно до ст. 260 СК України, мачуха або вітчим наділяються правом виховувати дітей, якщо останні (малолітні, неповнолітні пасинок, падчерка) проживають з ними як одна сім'я. Таке право за необхідності захищатиметься судом. Крім цього, мачуха та вітчим мають право на самозахист своїх малолітніх, неповнолітніх або повнолітніх непрацездатних пасинка та падчерки. Мачуха та вітчим також наділені правом без спеціальних на те повноважень звернутися за захистом прав та інтересів цих осіб до органу опіки та піклування або до суду. У свою чергу, на мачуху та вітчима покладається обов'язок утримувати малолітніх, неповнолітніх падчерку та пасинка, що з ними проживають, якщо вони не мають матері, батька, діда, баби, повнолітніх братів та сестер чи ці особи з поважних причин не спроможні надавати їм належного утримання. При цьому мачуха та вітчим повинні мати спроможність надавати матеріальну допомогу (ст. 268 СК України) [3].

У науковій літературі також описаний розподіл юридичних фактів у сімейному праві на прості та складні. Простий юридичний факт складається з однієї життєвої обставини, наявності якої достатньо для виникнення, зміни або припинення сімейних правовідносин. Наприклад, подружжя уклало договір, відповідно до якого чоловік зобов'язується надавати дружині певне утримання протягом одного року. Укладення такого договору спричиняє виникнення відповідного майнового правовідношення подружжя. До простих належать також такі юридичні факти як реєстрація шлюбу, смерті, народження тощо.

Складний юридичний факт передбачає наявність такої юридичної дії або події, яка має низку ознак. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 162 СК України за умови, що один із батьків чи інша особа самоуправно, тобто без наявності згоди другого з батьків або інших уповноважених осіб, змінить місце проживання дитини (серед іншого – способом її викрадення), суд має право постановити рішення щодо її відібрання. Дитина не може бути повернута лише в разі, якщо залишення її за попереднім місцем проживання

створюватиме реальну небезпеку для її життя та здоров'я. Тут йдеться про неправомірну юридичну дію – відібрання дитини в батьків. Відповідно, цей юридичний факт постає підставою для виникнення правовідношення, яке має на меті захист порушеного сімейного права – права на виховання дитини.

Отже, сімейні правовідносини являють собою вид приватноправових відносин, які займають самостійне місце в системі правових відносин, засновані на рівності та автономії волі їх учасників, та впливають зі шлюбу, кровного споріднення, свояцтва та інших юридичних фактів, пов'язані з відносинами між подружжям, членами сім'ї, родичами, дітьми тощо. Серед характерних рис сімейних правовідносин ми виділили: спеціальний суб'єктний склад; специфіка юридичних фактів, які їх породжують; тривалість існування; індивідуалізація учасників і неможливість передачі прав та обов'язків іншим особам; їх особисто довірчий характер. Ми також визначили, що в науці виділяють низку видів сімейних правовідносин, серед яких: особисті та майнові; абсолютні та відносні; внутрішні та зовнішні.

1.2. Форми захисту сімейних прав, передбачені законодавством України

Передусім зазначимо, що словосполучення «форма захисту» не є чимось усталеним у законодавстві України. Таке поняття не міститься в ньому, натомість використовуються «порядок захисту», «способи захисту» тощо. Водночас варто наголосити, що поняття форм, способів та засобів захисту, хоча й входять до системи захисту прав, усе ж не є тотожними. Слушною в науковій літературі постає позиція щодо співвідношення вказаних вище понять таким чином:

- засоби захисту (наприклад, скарга, позовна заява тощо) – це дії, за допомогою яких заінтересовані особи вимагають здійснення заходів захисту від інших суб'єктів;
- способи захисту – це дії, безпосередньо спрямовані на захист прав;

– форми захисту (наприклад, судова, управлінська тощо) – це порядок або різновид юрисдикційних дій щодо захисту прав, обумовлений видом діяльності з захисту прав [23, с. 96].

З точки зору О. Беяневич, формою захисту цивільних прав є механізм реалізації охоронних норм цивільного права за допомогою використання певних засобів та способів захисту цивільних прав [21, с. 65].

Виходячи з такого розуміння, можливо визначити, що форма захисту права постає ширшим за змістом поняттям від способу та засобу захисту. Перша охоплює сферу дії (діяльності) уповноважених суб'єктів, які застосовують визначені законодавством способи та засоби захисту прав. Ця думка підтверджується позицією Д.М. Притики, який зазначає, що в межах кожної з форм захисту використовуються один чи кілька способів захисту, підстави й порядок використання яких регламентуються законом чи угодою сторін. Водночас функція захисту прав здійснюється в передбаченій законом процесуальній формі [56, с. 69].

Розширений перелік способів захисту права, який має універсальне застосування в сфері приватноправових відносин, міститься в ст. 16 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України): визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб [4].

До прикладу, ЦК України не встановлює мінімальні та максимальні межі відшкодування моральної шкоди. З точки зору Н. Камінської, такий підхід виправданий, адже, якщо б подібні межі визначались законодавцем, унеможлиблювалось би звернення потерпілого за захистом прав у разі нижчої чи вищої оцінки відповідної шкоди [40, с. 33].

Водночас визначеними ЦК України формами захисту цивільних прав постають: суд; Президент України, органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим або органи місцевого самоврядування; нотаріус; самозахист [4]. Цей перелік форм не є вичерпним завдяки функціонуванню в Україні альтернативних способів вирішення спорів (до прикладу, третейських судів).

У свою чергу, способами захисту сімейних прав, які визначені безпосередньо СК України (ст. 18), є: встановлення правовідношення; примусове виконання добровільно не виконаного обов'язку; припинення правовідношення, а також його анулювання; припинення дій, які порушують сімейні права; відновлення правовідношення, яке існувало до порушення права; відшкодування матеріальної та моральної шкоди, якщо це передбачено цим Кодексом або договором; зміна правовідношення; визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб [3].

Останні із зазначених способів захисту (СК України), відповідно, мають спеціальний характер щодо універсальних, зафіксованих у рамках ЦК України.

Переходячи до аналізу безпосередньо форм захисту права, зазначимо, що традиційно в науковій літературі останні розподіляються на юрисдикційні та неюрисдикційні. Юрисдикційні форми побудовані на зверненні уповноваженого суб'єкта до державного чи громадського органу, наділеного певною компетенцією щодо відповідного уповноваженого суб'єкта та особи, яка, на думку останнього, порушує його права в якийсь спосіб. У свою чергу, неюрисдикційні форми захисту є діями самого уповноваженого суб'єкта чи його звернення до тих осіб, органів чи організацій, рішення яких щодо учасників спору не матиме для них обов'язкового характеру (до прикладу, звернення до медіатора) [44, с. 73].

Загальним принципом юрисдикційної діяльності саме державних органів є положення ст. 19 Конституції України про те, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [1].

З такого розподілу форм захисту права на юрисдикційні та неюрисдикційні можна зробити такі висновки щодо їх співвідношення:

- по-перше, вони різняться за кінцевим результатом чи наслідком їх застосування, а саме: при юрисдикційній формі рішення державного чи громадського органу, до якого звертається за захистом уповноважений суб'єкт, матиме обов'язкову силу (характер) щодо учасників спору; у свою чергу, при неюрисдикційній формі рішення осіб, органів чи організацій не матиме обов'язкового значення для учасників спору;

- по-друге, різняться суб'єкти, які реалізують захист прав уповноважених осіб: при юрисдикційній формі йдеться про так чи інакше владного суб'єкта (державного чи громадського характеру), що наділений визначеною законодавством компетенцією й управі застосовувати примус чи хоча б елементи примусу (імперативний характер дії); водночас щодо неюрисдикційної форми йдеться або про саму особу, яка застосовує передбачені законодавством механізми для захисту своїх суб'єктивних прав, або про незалежний орган чи організацію, який має в своїй основі диспозитивний характер дії.

Разом із тим, слід наголосити, що, незважаючи на специфіку застосовуваної уповноваженим суб'єктом форми захисту, в основі функціонування кожної з них лежить активність такого уповноваженого суб'єкта, його ініціативність та прагнення відстояти порушені, на його думку, права. Саме ініціатива уповноваженого суб'єкта скеровує діяльність органів та організацій у напрямі захисту прав, а також у кінцевому результаті може призвести до відповідного бажаного результату.

Звертаючись до юрисдикційної форми захисту сімейних прав, зазначимо, що остання реалізовується в діяльності: судів; органів опіки та піклування; нотаріуса; прокурора. При цьому чітко визначеними, з точки зору СК України (Глава 2), є лише захист сімейних прав та інтересів судом і органами опіки та піклування.

Основною формою захисту сімейних прав постає *судова*. Фундаментальні положення такої форми захисту містяться в Конституції України, яка серед іншого передбачає: положення, за яким права і свободи людини та громадянина захищаються судом (ст. 55); норму, згідно з якою юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір (ст. 124) [1].

Що стосується безпосередньо сімейного законодавства, то СК України в ч. 10 ст. 7 фіксує право кожного учасника сімейних відносин на судовий захист. Крім цього, в ч. 1 ст. 18 регламентоване право кожного учасника сімейних відносин, який досяг 14 років, безпосередньо звернутись до суду за захистом свого права або інтересу. При здійсненні захисту сімейних прав та інтересів суд застосовує ті способи захисту, які встановлені законом або домовленістю (договором) сторін. Відповідно до ч. 2 ст. 154 СК України, батьки мають право звертатися до суду за захистом прав та інтересів дитини, а також непрацездатних сина, дочки як їх законні представники без спеціальних на те повноважень. Право на звернення до суду належить також:

- бабі та діду в інтересах малолітніх, неповнолітніх і повнолітніх непрацездатних внуків;
- сестрі, брату, мачусі, вітчиму в інтересах малолітніх, неповнолітніх та повнолітніх непрацездатних братів, сестер, пасинка, падчерки [3].

Важливо додати, що такі права на захист сімейних прав та інтересів здійснюються без спеціальних на те повноважень.

Серед важливих ознак судової форми захисту прав варто відзначити:

- здійснюється спеціальним державним органом – судом;
- здійснюється професійними юристами – суддями;
- відбувається в передбаченій законом процесуальній формі;

- має остаточний характер;
- здійснюється шляхом ухвалення судового рішення, яке має загальнообов’язкову силу;
- виконання рішення суду забезпечується можливістю застосування державного примусу [62, с. 61].

Більш детально про судову форму захисту сімейних прав та інтересів мова піде в другому розділі роботи.

Наступною формою захисту сімейних прав постає захист *органом опіки та піклування*. Згідно зі ст. 19 СК України, особа наділяється правом на попереднє звернення за захистом своїх сімейних прав та інтересів до органу опіки та піклування. При цьому таке звернення не перешкоджає зверненню до суду. У разі останнього розгляд заяви органом опіки та піклування припиняється. У такий спосіб, як бачимо, законодавець віддає перевагу захисту прав судом.

У цілому ж правовий статус та, зокрема, повноваження органів опіки та піклування визначається, окрім СК та ЦК України, Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [6], Постановою Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов’язаної із захистом прав дитини» [7], Правилами опіки та піклування, затвердженими спільним Наказом кількох міністерств та відомств України [8], й іншими правовими актами.

Законодавець визначає перелік категорій судових спорів, де орган опіки та піклування має бути обов’язково залученим як незалежна юридична особа. Серед них:

- участь одного з батьків у вихованні дитини;
- місце проживання дитини;
- виселення дитини;
- зняття дитини з реєстрації місця проживання;

- визнання дитини такою, що втратила право користування житловим приміщенням;
- позбавлення та поновлення батьківських прав;
- побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав;
- відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду;
- управління батьками майном дитини;
- скасування усиновлення та визнання його недійсним [3].

Орган опіки та піклування в судовому спорі покликаний надавати суду висновок щодо розв'язання відповідного спору, опираючись на ті відомості, що були отримані в результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь в її вихованні, а також опираючись на інші документи, що стосуються справи. При цьому суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо останній недостатньо обґрунтований, суперечить інтересам дитини.

Важливою функцією органів опіки та піклування є захист прав та інтересів дітей при розгляді спорів, пов'язаних з їх вихованням. Наприклад, за заявою матері чи батька дитини орган опіки та піклування визначає способи участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею того з батьків, хто проживає окремо від неї. Якщо той із батьків, з ким проживає дитина, ухиляється від виконання рішення органу опіки та піклування і продовжує чинити перешкоди спілкуванню дитини з другим із батьків, останній має право звернутися до суду з позовом про усунення цих перешкод [64, с. 65].

Окрім цього, значна роль органів опіки та піклування в сфері захисту сімейних прав та інтересів визначається:

- участю в процесі влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування;
- встановленням опіки та піклування;

- здійсненням контролю за дотриманням прав дитини; звільненням опікуна та піклувальника від їх обов'язків у випадку необхідності;
- проведенням обліку дітей, які бажають усиновити дитину;
- зверненням до суду з позовом про скасування усиновлення чи визнання його недійсним;
- укладенням договорів про патронат і здійсненням нагляду за його виконанням патронатними вихователями.

Захист сімейних прав здійснює також *нотаріус*. Способом захисту прав з боку нотаріуса є вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, визначених законом. До прикладу, батьки мають право укласти договір про сплату аліментів на дитину. У разі невиконання одним із батьків свого обов'язку за договором аліменти з нього можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса. Це означає, що в разі невиконання договору однією стороною друга сторона може захищати свої права в спрощеному порядку, не звертаючись до суду. Нотаріус робить на борговому документі виконавчий напис, який є підставою для примусового стягнення заборгованості. Такий правовий механізм діє й в інших випадках: до прикладу, в разі невиконання свого обов'язку за договором про надання утримання одним із подружжя [63, с. 69].

Захист сімейних прав *прокурором* здійснюється різними способами: звернення до суду з позовом про визнання шлюбу недійсним (ст. 42 СК України); звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав (ст. 165 СК України); звернення до суду з позовом про позбавлення батьків чи одного з них батьківських прав або про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав (ст. 170 СК України); звернення до суду з позовом про скасування усиновлення чи визнання його недійсним (ст. 240 СК України). При цьому варто зауважити, що в деяких випадках прокурор може здійснювати захист у позасудовому порядку. До прикладу, відповідно до ч. 2 ст. 170 СК України за умови наявності безпосередньої

загрози для життя або здоров'я дитини прокурор має право постановити рішення про негайне відібрання дитини від батьків [3].

У такий спосіб ми коротко розглянули основні юрисдикційні форми захисту сімейних прав та інтересів. Щодо неюрисдикційної форми захисту, то вона представлена в сімейному праві *самозахистом*. Право на самозахист, хоча й чітко не фіксується в межах СК України, проте можливе до реалізації, виходячи зі ст. 19 ЦК України. Остання регламентує положення, за яким особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. Безпосередньо самозахист являє собою застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства [4].

У свою чергу, право на самозахист у рамках СК України згадується законодавцем кілька разів: батьками своїх дітей, повнолітніх дочки та сина (ст. 154); бабою та дідом своїх внуків (ст. 258); сестри, брата, мачухи, вітчима своїх малолітніх, неповнолітніх, повнолітніх непрацездатних братів, сестер, пасинка, падчерки (ст. 262) [3].

Спираючись на положення ст. 19 ЦК України, І. Л. Сердечна зазначає про можливість виділити два способи здійснення права на самозахист іншими членами сім'ї та родичами в сімейному праві:

- 1) право інших членів сім'ї та родичів на самозахист свого суб'єктивного права;
- 2) право інших членів сім'ї та родичів на самозахист права іншої особи [60, с. 121].

Особливість самозахисту як форми захисту прав полягає в тому, що правомірність його меж чітко не окреслена, а тому має місце суттєва загроза самоуправства, коли особа діє на власний розсуд, однак у супереч порядку вирішення певного питання. Так, до прикладу, чоловік проник у квартиру, де проживає його колишня дружина, і забрав свої речі, які у зв'язку із заборгованістю по аліментах на дитину вона відмовилася віддати. У цьому разі дії дружини можна назвати самозахистом, оскільки закон дозволяє

притримати речі в такому випадку, тим більше, що вони були залишені чоловіком у помешканні, де вони раніше спільно проживали. Дії чоловіка є самоуправством, оскільки він незаконно проник у помешкання, право на проживання в якому він втратив, чим порушив право на недоторканість житла [53, с. 36].

Самозахист сімейних прав характеризується такими ознаками:

- це завжди правомірне діяння особи;
- може здійснюватись виключно шляхом активної поведінки;
- інші члени сім'ї та родичі здійснюють своє право на самозахист дитини, незалежно від того, чи мають змогу батьки або інші особи, в сім'ї яких проживає дитина, здійснити це право;
- під час здійснення права на самозахист дитини іншими членами сім'ї та родичами враховується її вік;
- не передбачає звернення суб'єкта за допомогою до компетентних органів у момент вчинення дій, спрямованих на усунення перешкод до шляху реалізації суб'єктивних прав [60, с. 124].

Тому самозахист як форму захисту сімейних прав можна визначити як можливість вчинення уповноваженими на те особам певних фактичних дій, які можуть бути й не передбаченими законодавством, однак мають бути спрямовані на захист порушеного права чи уникнення загрози такого порушення, не бути забороненими та відповідати моральним засадам суспільства.

Отже, формами захисту сімейних прав відповідно до українського законодавства є порядок реалізації визначених законодавством дій уповноважених на це суб'єктів, що мають на меті захист сімейних прав та інтересів осіб, з використанням потрібних способів та засобів такого захисту. Ми визначили, що, подібно до загальноприйнятого підходу, можливо виділяти дві основні форми захисту сімейних прав – юрисдикційна та неюрисдикційна. Відмінність між ними пролягає крізь призму суб'єктів, які мають право застосовувати способи захисту, передбачені законодавством, а

також значимості їх рішень. Юрисдикційна форма представлена відповідною діяльністю суду, органів опіки та піклування, нотаріуса та прокурора. У свою чергу, неюрисдикційна форма представлена самозахистом. Останній передбачає можливість вчинення уповноваженими на те особам певних фактичних дій, які можуть бути й не передбаченими законодавством, однак мають бути спрямовані на захист порушеного права чи уникнення загрози такого порушення, не бути забороненими й відповідати моральним засадам суспільства.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ

2.1. Захист сімейних прав у порядку цивільного судочинства

Виходячи з наших висновків, зроблених у попередньому розділі дослідження, у системі юрисдикційних форм захисту сімейних прав виділяється судова, яка передбачає залучення спеціального уповноваженого державою органу правосуддя, який у порядку та спосіб, визначених процесуальним законодавством, здійснює відповідний захист таких прав осіб.

Ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК України) визначає право кожної особи в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. Суд здійснює захист прав та інтересів осіб у спосіб, визначений договором чи законом. Відповідно до ст. 19 ЦПК України, юрисдикція загальних судів поширюється на цивільні, земельні, трудові, сімейні, житлові й інші правовідносини, окрім тих справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства [5]. У такий спосіб захист сімейних прав у порядку цивільного судочинства спричинений приватно-правовим характером цього виду прав, про що було наголошено нами в першому розділі дослідження.

Дослідниця Г. Чурпіта зазначає, що законодавець надає суду більш широкі повноваження щодо сфери захисту сімейних прав порівняно з повноваженнями інших юрисдикційних органів, зокрема:

- 1) право кожного звернутися до суду за захистом своїх прав та інтересів у порядку, визначеному ЦПК України, відмова від якого є недійсною;

2) можливість особи звертатися за захистом своїх прав та інтересів до органу державної влади або іншого компетентного органу, при цьому право на звернення за захистом до суду нею не втрачається;

3) судовий порядок розгляду сімейних справ у порядку цивільного судочинства базується на галузевих і міжгалузевих принципах, що гарантують забезпечення законності, незалежності й об'єктивності судового розгляду; мова йде про принципи гласності та відкритості судового розгляду справи та його повної фіксації технічними засобами, диспозитивності та процесуальної рівності сторін, змагальності сторін, усебічності, повноти та об'єктивності встановлення судом обставин справи тощо;

4) серед способів захисту сімейних прав та інтересів судом визначаються такі, застосування яких не входить до повноважень інших органів державної влади, до прикладу, відшкодування матеріальної й моральної шкоди;

5) цивільне процесуальне законодавство передбачає можливість перегляду судових рішень судами апеляційної та касаційної інстанцій, Верховним Судом України, а також у зв'язку із нововиявленими обставинами під час здійснення судового захисту сімейних прав та інтересів у разі ухвалення судом рішення з порушенням норм матеріального та (або) процесуального права [69, с. 46].

Особливість судового захисту сімейних прав та інтересів також полягає в можливості суду допустити негайне виконання рішення, зокрема щодо: стягнення аліментів – у межах суми платежу за один місяць; відібрання дитини і повернення її тому, з ким вона проживала (ст. 430 ЦПК України).

Таким чином, поряд з іншими юрисдикційними формами захисту прав та інтересів, судова (зокрема в порядку, передбаченому ЦПК України) надає особам більш широкі можливості захисту сімейних прав та інтересів, адже цивільний процесуальний порядок виступає свого роду гарантією відповідного захисту – цивільна процесуальна форма.

Враховуючи поширеність та особливості сімейних спорів, які мають місце в Україні, деякі вчені (Є.О. Харитонов та О.І. Харитонova) пропонують запровадити в нашій державі спеціальну сімейну юстицію як систему державних та недержавних інститутів, спрямованих на збереження та зміцнення сім'ї, правовий і соціальний вплив на дитину та її оточення: державні структури і громадські організації та об'єднання. Центральним елементом такої юстиції повинні стати спеціалізовані сімейні суди, до юрисдикції яких доцільно віднести всі спори, пов'язані із сімейними та «нібито сімейними» (до прикладу, майнові відносини між особами, що перебувають у «фактичному шлюбі»; спадкування подружжя та «фактичного подружжя» тощо) відносинами. Разом із тим, сімейна юстиція не має зводитись виключно до діяльності сімейних судів, але охоплювати також і так звані «сімейні конференції», як це, до прикладу, має місце в Новій Зеландії та інших країнах. Суть сімейних конференцій полягає в тому, що справи, які порушені в результаті вчинення злочину неповнолітніми, замість слухання у суді, передаються поліцією для розгляду на конференції, в якій участь, окрім сторін, беруть також члени їх сімей, родичі та шановані в громаді люди. Присутні мають право дослідити факти й запропонувати вирішення проблеми, яке після обговорення має бути прийняте одноголосно. Це свого роду альтернатива суду, але водночас і частина формальної процедури правосуддя [67, с. 8].

Підставами для захисту сімейних прав та інтересів у порядку цивільного судочинства постають їх порушення, невизнання чи оспорювання.

Порушення права це протиправна дія, яка призвела до неможливості учасника сімейних відносин здійснювати або реалізувати своє суб'єктивне право повністю або частково. У свою чергу, невизнання права передбачає заперечення існування суб'єктивного права в іншого учасника сімейних відносин. Наостанок, оспорювання права означає ситуацію, коли між

учасниками сімейних правовідносин має місце спір щодо наявності чи відсутності в них певного суб'єктивного права [28, с. 96].

Реалізація права на захист судом своїх сімейних прав та інтересів відповідно до ч. 1 ст. 18 СК України можлива по досягненні особою 14 років. При цьому про набуття такими особами повної цивільної дієздатності не йдеться. Проблема цього законодавчого положення полягає в тому, що воно чітко не конкретизується. Науковці дискутують прийнятність реалізації права неповнолітньої особи, яка досягла 14 років, на звернення до суду. До прикладу, В. І. Труба вважає, що таке право може бути реалізовано особою, яка досягла 14 років, лише в певних випадках, згадка про які має місце в СК України, а саме:

- при неналежному вихованні з боку батьків (ст. 152 СК України);
- при захисті неповнолітніми прав та інтересів своїх дітей (ст. 156 СК України);
- при визначенні місця проживання (ст. 160 СК України);
- при позбавленні батьківських прав (ст. 165 СК України) [66, с. 77].

Вважаємо, що з такою позицією варто погодитись, адже, враховуючи віковий фактор, особа з 14 років не здатна адекватно сприймати ситуацію та звертатись до суду цілком самостійно й щодо будь-якого приводу. Тому, погоджуючись з В.І. Труба, слід ст. 18 СК України доповнити: «Кожна особа має право звернутися до суду за захистом своїх особистих немайнових або майнових прав та інтересів. Неповнолітні особи віком від 14 до 18 років можуть безпосередньо звернутися до суду за захистом своїх прав або інтересів у випадках і в порядку, встановлених законом» [66, с. 78].

Більша частина сімейних прав захищаються судом у порядку позовного провадження, яке може бути загальним та спрощеним. У свою чергу, спрощене позовне провадження застосовується до вирішення малозначних справ та справ про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із

батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд. Що стосується малозначних справ, то в сфері сімейних правовідносин ЦПК України такими називає:

- справи про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства);

- справи про розірвання шлюбу [5].

За загальним правилом, позови до фізичної особи пред'являються до суду за її зареєстрованим місцем проживання або перебування. Однак цивільне процесуальне законодавство визначає перелік справ у сфері сімейних відносин, де підсудність може бути визначена за вибором позивача, а саме:

- про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення;

- про визнання батьківства відповідача; про розірвання шлюбу.

Разом із тим, якщо має місце позов про розірвання шлюбу між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, які проживають за межами України, підсудність визначається суддею Верховного Суду одноособово [5].

Деякі сімейні справи вирішуються в порядку наказного провадження. Так, згідно з положеннями ст. 161 ЦПК України, судовий наказ видається, зокрема, у справах щодо: стягнення аліментів на одну, двох, трьох і більше дітей у визначених розмірах, однак не більше 10 прожиткових мінімумів на кожну дитину відповідного віку, або на дитину в твердій грошовій сумі в розмірі 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, якщо такі вимоги не пов'язані зі встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб.

Окрім цього, деякі аспекти захисту сімейних прав та інтересів вирішуються судом у порядку окремого провадження, а саме: усиновлення; надання права на шлюб; розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей; за заявою будь-кого з подружжя, якщо один із нього засуджений до позбавлення волі, про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя та інші справи (ст. 293 ЦПК України) [5].

Як показують Огляди судової практики Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду за січень – серпень 2020 року, найбільш поширеними категоріями сімейних спорів про захист прав та інтересів осіб були:

- 1) визначення місця проживання неповнолітньої дитини з одним із батьків;
- 2) поділ майна подружжя, що є об'єктом їх спільної сумісної власності;
- 3) встановлення розміру аліментів і нарахування пені за заборгованість з їх сплати;
- 4) відчуження корпоративних прав одним із подружжя;
- 5) зміна прізвища дитини, яка проживає з одним із батьків;
- 6) позбавлення батьківських прав і врахування інтересів усиновлених дітей;
- 7) обов'язок батьків утримувати малолітніх дітей;
- 8) розірвання шлюбу та стягнення компенсації, передбаченої шлюбним договором;
- 9) участь іншого з батьків, з яким не проживає дитини, в її вихованні, зокрема проведення зустрічей дитини з ним;
- 10) поділ нерухомого майна особами, які перебували в фактичних шлюбних відносинах [12]; [13]; [14].

У такий спосіб, виходячи із зазначеного вище переліку, всі категорії сімейних справ, які вирішуються судом, за предметним критерієм відповідно до загальноприйнятого поділу сімейних правовідносин можна розподілити на

дві великі групи: майнового й особистого немайного характеру. Що стосується сімейних справ майнового характеру, то тут мають місце ті, що пов'язані з поділом майна подружжя та особами, які перебували в фактичних шлюбних відносинах, аліментними зобов'язаннями, утриманням другого з подружжя та дітей, відчуженням корпоративних прав, договірними відносинами подружжя тощо. У свою чергу, спектр особистих немайнових сімейних справ передбачає пов'язані з визначенням місця проживання дітей, позбавленням батьківських прав, розірванням шлюбу, участі батьків у вихованні дітей, зміною прізвища дитини тощо.

Так, до прикладу, розглянувши 15 квітня 2020 року справу за позовом батька дитини до її матері про зміну прізвища дитини Касаційний цивільний суд, погодившись з висновками попередніх судових інстанцій, дійшов висновку, що така зміна прізвища можлива, якщо вона відповідає інтересам дитини, її психологічному та гармонійному розвитку. Батькові не вдалось довести суду цей фактор, а тому його позовні вимоги в цій частині були відхилені [17].

У свою чергу, в іншій справі, розглянутій Касаційним цивільним судом 27 травня 2020 року, за позовом про розірвання шлюбу та стягнення аліментів на утримання дитини, суд дійшов висновку, що надання малолітній дитині матеріальної допомоги в добровільному порядку не звільняє батька від його обов'язку утримувати дитину. Відповідно до фабули справи, відповідач подарував своїй доньці квартиру, в якій раніше разом (сім'єю) проживали сторони. Можливість бути звільненим від сплати аліментів повинна чітко пов'язуватись з передачею права власності на нерухоме майно. Водночас, як показав Касаційний цивільний суд, належних і допустимих доказів того, що відповідач подарував квартиру своїй дитині в рахунок саме аліментних платежів або з метою припинення права на аліменти для дитини, та що між сторонами було укладено договір про припинення права на аліменти, немає. У такий спосіб суд по суті розмежував утримання дитини як добровільний акт та як обов'язок батьків. Згідно з цими випадками, зв'язок

між передачею у власність нерухомого майна та припиненням сплати аліментів завдяки цьому повинен бути доказово підтвердженим [18].

Нині дуже поширеною є проблема вирішення судом питань щодо поділу спільного майна подружжя. Варто тут відзначити, що в разі поділу майна подружжя суд, у першу чергу, має визначити те майно, яке підлягає поділу. Поділ майна подружжя здійснюється в два етапи: по-перше, суд визначає розмір часток чоловіка та жінки у праві на майно, і, по-друге, здійснює поділ майна відповідно до встановлених часток [31, с. 13].

Наслідком здійснення поділу спільного майна подружжя є припинення режиму спільної сумісної власності подружжя і виникнення приватної власності щодо певної речі чи їх сукупності або щодо суми грошових коштів, які відповідають частці особи у спільній власності. Кожен із подружжя після поділу майна стає власником тієї чи іншої речі або сукупності речей і не пов'язує свої дії щодо володіння, користування та розпорядження майном з іншим із подружжя. Вартість майна, що підлягає поділу, визначається за погодженням між подружжям, а при недосягненні згоди – виходячи з дійсної його вартості на час розгляду справи.

Ст. 70 СК України передбачає, що в разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором. Суд може відступити від рівності часток у спільній власності подружжя за обставин, що мають істотне значення, зокрема:

- 1) якщо один із них не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї, ухилявся від участі в утриманні дитини (дітей), приховав, знищив чи пошкодив спільне майно, витрачав його на шкоду інтересам сім'ї;
- 2) якщо з нею, з ним проживають діти, або непрацездатні повнолітні син, дочка, за умови, що розмір аліментів, які вони одержують, недостатній для забезпечення їхнього фізичного, духовного розвитку та лікування [3].

При відступленні від засади рівності часток подружжя суд має зазначити у рішенні мотиви та обґрунтування відступу від засади рівності

часток. Інтереси неповнолітніх дітей, непрацездатних повнолітніх дочки, сина або другого з подружжя, що заслуговують на увагу, можуть враховуватися судом при визначенні способу поділу спільного майна в натурі й у тому разі, коли суд не відступив від засади рівності часток [10].

Як відзначала І.В. Жилінкова, на практиці правила щодо рівності часток у спільній власності подружжя часто не виконуються судами чітко. У деяких випадках суди суттєво відступали від засад рівності часток подружжя, не вказуючи обставин, які стали підґрунтям для такого рішення. За однією із справ, суд поділив майно подружжя таким чином, що позивачка отримала у власність майна на загальну суму 29 500 грн, а відповідач лише на суму 8 500 грн. Таким чином, суд передав позивачці майна в чотири рази більше, ніж відповідачу. При цьому він відзначив, що в основу поділу було покладено мирову угоду, яку сторони погодили між собою. Однак суд не виніс ухвали, якою він міг би визнати мирову угоду сторін. Натомість, він задовольнив позов і постановив рішення про поділ майна подружжя [37, с. 103].

В іншому випадку позивачка звернулася до суду з позовом про розірвання шлюбу, поділ майна подружжя та стягнення аліментів на дітей. Задовольняючи позов у частині поділу майна, суд виніс рішення, згідно з яким за позивачкою визнано право власності на 1/2 трикімнатної квартири та двокімнатну квартиру. Діти внаслідок поділу майна подружжя отримували право власності по 1/4 трикімнатної квартири. За відповідачем визнавалося лише право власності на авто «AUDI A6». На думку І. В. Жилінкової, у цій справі судом було допущено одразу два принципових порушення. По-перше, при поділі майна суд розділив його не між подружжям, а між чоловіком, дружиною та їх дітьми, визнавши право власності на майно батьків за їх дітьми, що порушує ст. 173 СК України, яка закріплює роздільність майна батьків та дітей, та ст. 60 СК України, за якою майно, набуте за час шлюбу, належить на праві спільної сумісної власності подружжю. Інші особи, навіть

діти, не мають права на майно подружжя. По-друге, суд безпідставно відступив від засад рівності часток подружжя в праві на майно [37, с. 104].

Як спосіб поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, СК України передбачає поділ майна між дружиною та чоловіком у натурі. Однак доволі багато проблем виникає під час присудження неподільних речей. Так, згідно зі ст. 71 СК України неподільні речі присуджуються одному з подружжя, якщо інше не визначено домовленістю між ними. Водночас іншому з них присуджується грошова компенсація замість його частки в спільній сумісній власності, зокрема, на житловий будинок, квартиру, земельну ділянку, допускається лише за його згодою, крім випадків, передбачених ЦК України. Присудження одному з подружжя грошової компенсації можливе за умови попереднього внесення другим із них відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду [3].

Суперечливою, як відзначає Н.М. Гресь, є судова практика вирішення справ про поділ майна, придбаного одним із подружжя у кредит до укладення шлюбу, за умови, що повернення кредиту здійснювалось у шлюбі за рахунок спільних грошових коштів подружжя. У більшості випадків суди відмовляють у задоволенні таких вимог через те, що майно придбане до укладення шлюбу і належить на праві особистої приватної власності одному з подружжя. У цьому випадку в одного з них виникає право на стягнення грошової компенсації в розмірі частини від сплачених у шлюбі в рахунок погашення кредиту грошових коштів. Крім того, виникають підстави для визнання права власності одного з подружжя на частину майна, придбаного іншим за кредитні кошти до укладення шлюбу, за умови, що повернення кредиту відбувалось у шлюбі за рахунок спільних коштів [30, с. 54].

У своєму Рішенні від 19.09.2012 р. Конституційний Суд України прийшов до висновку, що в контексті положення ч. 1 ст. 61 СК України статутний капітал і майно приватного підприємства слід вважати об'єктом права спільної сумісної власності подружжя [11]. У свою чергу, Верховним Судом України було визначено особливості поділу майна фізичної особи-

підприємця (Постанова Верховного Суду України від 11 березня 2015 р. у справі № 6-21цс15, від 16 грудня 2015 р. у справі № 6-1109цс15), зокрема вказано, що майно фізичної особи-підприємця може бути об'єктом спільної сумісної власності подружжя і предметом поділу між ними з урахуванням загальних вимог законодавства щодо критеріїв визначення спільного майна подружжя та способів поділу його між ними; підкреслено, що сам по собі факт придбання спірного майна в період шлюбу не є безумовною підставою для віднесення такого майна до об'єктів права спільної сумісної власності подружжя; визначено, що під час вирішення спору щодо поділу майна, набутого особами, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі між собою, слід установити не лише факт спільного проживання сторін у справі, а й обставини придбання спірного майна внаслідок спільної праці [15; 16].

У жовтні 2017 р. суспільний резонанс викликало рішення Соснівського районного суду міста Черкаси від 17 травня 2017 р. у справі № 712/2218/17 про поділ спільного майна подружжя, згідно з яким суд вирішив у порядку поділу спільного майна подружжя визнати за одним із подружжя право власності на 1/2 ідеальну частину суки породи йоркширський тер'єр на ім'я Abigal de Pule, 4 серпня 2012 р. народження, тавро № 232171 та визнати за іншим з подружжя право власності на 1/2 ідеальну частину суки породи йоркширський тер'єр на ім'я Abigal de Pule, 4 серпня 2012 р. народження, чіп № 232171. Резонанс був пов'язаний саме із формулюванням суду «право власності на 1/2 ідеальну частину суки породи йоркширський тер'єр», адже невідомо, яка із частин собаки є ідеальною і як юридично можливо визнати право власності тільки на частину тварини. Мотивуючи це рішення, суд вказав, що йоркширський тер'єр є спільним неподільним майном, щодо вартості якого сторони не можуть дійти згоди, і послався на Постанову Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя», де вказано, що вирішуючи питання про поділ майна, що є об'єктом права спільної

сумісної власності подружжя, зокрема неподільної речі, суди застосовують положення СК України про обов'язкову згоду одного з подружжя на отримання грошової компенсації та попереднього внесення другим із них відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду. За відсутності такої згоди присудження грошової компенсації можливе з підстав, передбачених ст. 365 ЦК України, за умови звернення одного з подружжя до суду з таким позовом та попереднього внесення на депозитний рахунок суду відповідної грошової суми. У разі коли жоден із подружжя не вчинив таких дій, а речі не можуть бути реально поділені між ними відповідно до їх часток, суд визнає ідеальні частки подружжя в цьому майні без його реального поділу і залишає майно у їх спільній частковій власності [19].

Таким чином, поділ майна можливий як під час шлюбу, так і внаслідок його розірвання, а також після розірвання шлюбу. Під час поділу спільного майна подружжя суд визначає розмір часток чоловіка та жінки у праві на майно та здійснює поділ майна відповідно до встановлених часток. Законодавство передбачає презумпцію рівності часток при поділі майна подружжя, однак можливо також врахування конкретних життєвих обставин. На сьогодні встановлені три основні способи здійснення поділу спільного майна: в натурі, сплата іншому з подружжя грошової компенсації замість його частки в праві спільної власності, а також визнання за кожним із подружжя права власності на частку в неподільному майні. Поділу підлягають не лише набуті під час подружжя речі, але й борги та права вимоги.

В якості висновку зазначимо, що судовий захист сімейних прав у порядку цивільного судочинства залишається одним із найдієвіших у системі юрисдикційних форм захисту, адже передбачає наявність цивільної процесуальної форми, змагальність і диспозитивність сторін, можливість вирішення деяких категорій спорів у наказовому, спрощеному позовному та окремому провадженнях, право на оскарження та перегляд судових рішень, можливість судом допустити негайне виконання рішення за певних випадків

тощо. Усі категорії сімейних справ, які вирішуються судом, за предметним критерієм ми розподілили на дві великі групи: майнового та особистого немайнового характеру. Що стосується сімейних справ майнового характеру, то тут мають місце ті, що пов'язані з поділом майна подружжя та особами, які перебували в фактичних шлюбних відносинах, аліментними зобов'язаннями, утриманням другого з подружжя та дітей, відчуженням корпоративних прав, договірними відносинами подружжя тощо. У свою чергу, спектр особистих немайнових сімейних справ передбачає пов'язані з визначенням місця проживання дітей, позбавленням батьківських прав, розірванням шлюбу, участі батьків у вихованні дітей, зміною прізвища дитини тощо. В якості пропозиції зазначимо, що слід ст. 18 СК України доповнити таким змістом: «Кожна особа має право звернутися до суду за захистом своїх особистих немайнових або майнових прав та інтересів. Неповнолітні особи віком від 14 до 18 років можуть безпосередньо звернутися до суду за захистом своїх прав або інтересів у випадках і в порядку, встановлених законом».

2.2. Медіація як спосіб вирішення сімейних спорів

Поняття «медіація» походить із грецької мови від терміну «medos», що означає незалежний, нейтральний, а також із латинської мови від терміну «mediatio», «mediare» – посередництво, бути посередником у спорі [38, с. 86].

В основі природи медіації лежить необхідність взаємодії членів суспільства, їх гармонійного взаємовідношення між собою. Медіація бере свій початок, перш за все, як соціальний інститут, який має на меті налагодження стосунків між людьми. Мета медіації – зняти негативне ставлення, допомогти сторонам налагодити конструктивну комунікацію, підвести людей до усвідомлення своїх інтересів, зняти психологічні бар'єри протистояння і побачити в іншій стороні не ворогів чи опонентів, а партнерів, без яких не можуть бути задоволені насушні потреби, якими б вони не були.

Медіацію як спосіб вирішення спорів досліджують учені різних наук. Що стосується сфери юриспруденції, то зарубіжні вчені визначають медіацію як процес, у якому сторони за допомогою незалежної третьої сторони систематично докладають зусиль для з'ясування їхніх спільних і відмінних поглядів, досліджують можливості альтернативного вирішення спору та здійснюють пошук компромісів для укладення угоди про вирішення власного спору.

Як зазначає А.Д. Карпенко, медіація являє собою переговорний процес з характерними особливостями: процес базується на спеціальних принципах (принципи нейтральності, конфіденційності, добровільності участі), жоден з яких не може порушуватися; активна роль належить сторонам; медіатор не може бути представником сторони; медіатор організовує і управляє переговорами; медіатор не може досліджувати докази і встановлювати факти [41, с. 123].

Ю.Д. Притика розглядає медіацію як переговори між двома конфліктуючими сторонами за участю посередника, що має необхідні навички, досвід, освіту для того, щоб допомогти сторонам дійти згоди в урегулюванні їхнього спору [57, с. 87].

У свою чергу, О.В. Белінська під поняттям медіація розуміє добровільний і конфіденційний спосіб вирішення конфліктної ситуації, де медіатор у ході структурованої процедури допомагає учасникам конфлікту вступити в прямі перемовини з метою вироблення спільного рішення щодо проблеми [20, с. 164].

На основі аналізу зазначених визначень можна окреслити ознаки медіації:

- добровільність – за взаємною згодою сторони звертаються до процедури медіації та лише за взаємною згодою можуть укласти угоду про вирішення спору за результатами переговорів;
- конфіденційність – зміст спору повинен залишатися невідомим для інших осіб; конфіденційність процедури забезпечується обов'язком

медіатора та сторін не розголошувати третім особам інформацію, що стала відома в процесі медіації. Винятком можуть бути лише дані про готування до злочину;

- наявність структурованої процедури проведення;
- медіація – це позасудова процедура (тобто сторони вирішують спір між собою, не звертаючись до суду, проте це не унеможливорює право сторін звертатися до суду, наприклад, коли спір між сторонами за допомогою медіатора врегулювати неможливо);
- часткове втручання третьої сторони (медіатора або медіаторів):
 - а) допомога в налагодженні спілкування; б) сприяння проходженню справи [39, с. 131].

Слід звернути увагу на те, що в усіх трактуваннях поняття медіації підкреслюється участь третьої сторони (медіатора), яка здійснює певну допомогу в налагодженні взаєморозуміння між сторонами, інтереси якої не пов'язані безпосередньо з предметом непорозуміння. Медіатор є посередником у конфлікті сторін, створює атмосферу конструктивної співпраці та дбає про коректне ставлення сторін одна до одної. До компетенції медіатора не входить прийняття рішення, він лише допомагає сторонам у вирішенні конфлікту;

- метою медіації є насамперед вирішення спору та укладення угоди між сторонами таким чином, щоб максимально врахувати інтереси кожної з них;
- завдання медіації полягає в налагодженні діалогу, сприянні ефективній комунікації сторін, створенні умов для їхньої співпраці з метою пошуку взаємовигідного рішення. Крім того, на відміну від судового розгляду, медіація покликана не лише забезпечити вирішення спору, а й примирити сторони, усунути причини їхнього конфлікту. Таким чином, зменшується ризик виникнення спорів у майбутньому, а сторони мають можливість і надалі продовжувати співпрацю [39, с. 131].

Перевага медіації полягає в тому, що замість рішення ззовні сторони знаходять власне взаємовигідне рішення. Замість боротьби за правоту відбувається конструктивна робота над вирішенням конфлікту. При цьому медіація не обмежується існуючим предметом спору, вона повинна враховувати також і приховані причини виникнення конфліктної ситуації. Крім того, до переговорного процесу можуть залучатися треті особи, які до цього часу не брали участь у судовому провадженні. Якщо вирішення конфлікту розробляються сторонами самостійно, то це сприймається учасниками більш схвально та збільшує шанси на збереження міцних стосунків у майбутньому [38, с. 87].

На відміну від судового розгляду чи арбітражу, медіація неформалізована, оскільки проводиться без участі судів, тому відсутній державний примус, немає процесуальних документів та строків. Як слушно зазначає Н.А. Мазаракі, медіація належить до альтернативних методів вирішення спорів, адже дає змогу гнучкого підходу до вирішення спору, врахування всіх аспектів спірної ситуації, незалежно від їх юридичного чи правового значення [46, с. 94].

Медіація докорінно відрізняється від судового процесу, де вердикт виносить суддя, а правила процедури встановлює публічна влада. У медіації немає вердиктів, а є взаємовигідні рішення, які знаходять сторони самостійно за гнучкими, не формалізованими правилами.

Роль медіатора є винятково посередницькою і зводиться до надання сервісу, необхідного для досягнення мирної угоди, а саме: організації процедури, знаходженні психологічного контакту зі сторонами спору, залагоджуванні можливої напруженості сторін, вивченні їхніх позицій і розробці можливих варіантів вирішення спору. Серед переваг медіації називають оперативність, гнучкість процедури, конфіденційність, можливість зберегти партнерські відносини у майбутньому [21, с. 9]. Ще один важливий аспект медіації – нейтральність самого медіатора, завдяки чому гарантується законність та справедливність медіаційної угоди. При

цьому, як зазначає Н.А. Мазаракі, нейтральність не є постійною величиною, а залежить від дії багатьох чинників [47, с. 106].

До медіації звертаються тоді, коли сторони хочуть заощадити кошти та час для вирішення спору, тоді, коли хочуть не нанести шкоди репутації, коли не впевнені щодо рішення, яке може ухвалити суд. Важливо, що медіація дає сторонам можливість впливати одна на одну таким чином, щоб діяти взаємовигідно і контролювати свої збитки. Позитивним є те, що в результаті застосування процедури медіації обидві конфліктуючі сторони почуваються переможцями, замість «один переможець і один переможений» у судових справах. Так, процедурно медіація забезпечує сторонам прийнятніші результати, ніж судовий розгляд справи, де можливе лише загострення конфлікту. Медіація дозволяє розглянути усі виміри спору, а не лише правовий вимір конфлікту.

Є такі переваги медіації:

- забезпечує конфіденційність та прозорість процесу;
- сторони конфлікту самостійно обирають медіатора;
- застосовується на будь-якій стадії конфліктних відносин;
- заощаджує час і кошти для вирішення конфлікту;
- сторони мають можливість посилатися на будь-які обставини, які, на їх погляд, мають значення для вирішення спору;
- сторони конфлікту можуть досягти компромісу, який задовольнить їх обох;
- медіатор примиряє сторони конфлікту;
- медіація не шкодить репутації конфліктуючих сторін;
- відсутність необхідності змагальності для досягнення домовленості;
- дозволяє мінімізувати емоційну напругу між сторонами і знайти найприйнятніший варіант вирішення спору;
- більш висока ймовірність виконання рішення по процедурі медіації, адже сторони, які самостійно досягли згоди і виробили рішення, більше мотивовані його виконувати [51, с. 131].

Важливим є й психологічний аспект медіації, який полягає в тому, щоб завдяки наданню можливості сторонам конфлікту сформулювати й висловити власні позиції та озвучити інтереси, розробити спільне рішення – вихід з конфліктної ситуації, який влаштує обох сторін. У цьому полягає принцип прийнятності сторонами спільного рішення.

Повертаючись безпосередньо до правового забезпечення процедури медіації в Україні зазначимо, що наразі відсутнім є спеціальний законодавчий акт, який би регламентував правомірність та порядок її проведення. При цьому відповідно до ч. 7 ст. 49 ЦПК України сторони можуть укласти мирову угоду на будь-якій стадії судового процесу [5]. Крім того, прийнятий Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації)» від 17.08.2016 р., який регламентує зміст, обсяги, умови та порядок надання такої соціальної послуги, показники її якості для суб'єктів різних форм власності та господарювання, що її надають. Вказаний Державний стандарт стосується надання соціальної послуги тим особам та (або) сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах [9]. У такий спосіб медіація є цілком придатною й дозволеною в Україні, попри відсутність спеціального нормативного акту про це.

При цьому, як вказують українські дослідники, нині свого роду одним із типів медіації постає врегулювання спору за участі судді відповідно до положень ЦПК України. Аргументами щодо цього О.С. Можайкіна називає зокрема: участь третьої (нейтральної) сторони (судді); конфіденційність і добровільність; урахування прийнятих для сторін спору шляхів урегулювання; відповідальність за прийняте рішення покладається на сторін спору; суддя не може оцінювати докази, надавати сторонам юридичні поради та рекомендації [50, с. 178].

У спеціалізованій літературі сімейна медіація визначається як перемовини конфліктуючих сторін за участю нейтрального посередника –

медіатора – для пошуку рішення, яке буде прийнятним для всіх учасників сімейного спору та з урахуванням інтересів кожного [26, с. 18].

Ефективність застосування процедури сімейної медіації підтверджується зарубіжним досвідом, зокрема країн англо-саксонської правової сім'ї. У 70-80 % випадків вирішення сімейних спорів відбувається до звернення до суду, а 90 % сімейних пар, які звернулись до послуг медіатора, залишаються задоволеними досягнутими угодами [33]. У свою чергу, як зазначає Ю. Потьомкіна, у Німеччині, Фінляндії, Данії, Нідерландах сімейна медіація стає все більш затребуваною. Її проводять як практикуючі медіатори, так і державні службовці управлінь у справах молоді, асоціації та установи, місцеві органи опіки тощо [55]. Зокрема, Кодекс соціального права Німеччини передбачає можливість участі в якості медіаторів державних службовців управлінь в справах молоді, що володіють повноваженнями на реалізацію медіаційної процедури в спорах, які пов'язані з вихованням дітей. Медіаційна угода в цій країні повинна бути посвідчена нотаріусом, а за юридичною силою прирівнюється до виконавчого листа, який підлягає обов'язковому виконанню [42, с. 26].

У свою чергу, за Законом Англії про сім'ю 1996 р. соліситор (адвокат нижчого рангу) скеровує клієнтів, які звернулись за правовою допомогою в сімейних спорах до медіатора, який володіє державною акредитацією, для проведення інформаційної сесії. У рамках останньої стороні роз'яснюється суть примирної процедури, а також проводиться оцінка спору. Якщо сімейний спір може бути вирішений у результаті медіаційної процедури, а сторона, що звернулась за правовою допомогою, надає змогу на таку процедуру, то медіатор надсилає повідомлення іншому учаснику спору. За згодою обох сторін провадиться медіація [34, с. 57].

Питання проведення медіації в Фінляндії регламентовано Законом про шлюб. Останній чітко фіксує, що переговори між членами сім'ї та укладення угоди є пріоритетним способом вирішення сімейних спорів (конфліктів). Завдання медіатора, до якого звертаються сторони, полягає в створенні

довірливого та конфіденційного діалогу між сторонами спору задля врегулювання розбіжностей між ними й урахування інтересів інших осіб. Особливу увагу медіатор повинен приділяти інтересам неповнолітніх дітей. Функціонують спеціалізовані установи й організації, а також практикуючі фахівці (медіатори), які діють на підставі дозволів, що видаються уповноваженими державними органами провінцій [70].

Останнім часом медіація починає активно застосовуватися в Україні в сфері вирішення сімейних конфліктів (спорів). Особливостями таких спорів, з точки зору Комітету Міністрів Ради Європи, є: відбуваються між особами, які перебувають у взаємозалежних і тривалих стосунках; виникають на тлі виснажливих емоцій та підсилюють їх; окреме проживання і розлучення впливають на всіх членів сім'ї, а передусім і найбільше на дітей [2].

За допомогою сімейної медіації можуть бути вирішені різного роду сімейні спори, зокрема: мирне розлучення; утримання, виховання та розвиток дитини з боку матері та батька; між батьками та дітьми; опіка та піклування; між усиновлювачами та усиновленими; розподіл спадщини; в сімейному бізнесі; інші сімейні конфлікти [26, с. 21]. При цьому варто зауважити, що, незважаючи на необмеженість перспектив застосування процедури медіації щодо вирішення сімейних спорів, кожен випадок можливості її використання повинен оцінюватися окремо на предмет доцільності й прийнятності.

Як слушно зауважує А. Головченко, суд не «працює» з причиною виникнення відповідних конфліктів, але керується нормою права. Разом із тим, сімейні конфлікти за своєю природою володіють значним емоційним забарвленням. Сторони спору бажають поділитись своїми переживаннями, однак суду це не важливо й не потрібно. Сімейна медіація може застосовуватися на всіх етапах розвитку сімейних спорів, а щодо суду може мати досудовий, позасудовий характер, а також реалізовуватися під час судового розгляду справи та на етапі виконання рішень суду [29].

Суттєвими перевагами сімейної медіації, з точки зору А. Головченко, постають:

- 1) конфіденційність – передбачає, що будь-яка інформація, яка стала відома під час реалізації медіаційної процедури, не може бути розголошена й виведена в публічний простір;
- 2) можливість сторін самим генерувати варіанти рішень спорів, адже, окрім них, по суті, ніхто не володіє для цього достатнім розумінням та ресурсами; в такий спосіб сторони сімейного спору самотивуються на вирішення спору, що виник між ними;
- 3) терміни вирішення конфліктів: на відміну від судового способу, переважно це 4-5 зустрічей по 1,5-3 години; при цьому частоту зустрічей обирають самі сторони [29].

Роль сімейної медіації полягає в тому, що за допомогою її, зокрема: послаблюється конфлікт між сторонами спору; відбувається його дружнє врегулювання; забезпечується тривалість особистих контактів між батьками та дітьми; знижується соціальна та економічна вартість окремого проживання і розлучення для сторін; скорочується час, який потрібен за інших обставин для врегулювання конфлікту [2]. Позитивний аспект сімейної медіації полягає в тому, що вона враховує високу емоційність сімейних конфліктів, людський фактор у взаєминах, заохочує й полегшує вираження хвилювань, тривог і сумнівів [48, с. 331].

На відміну від суду, який не може відступити від заявлених стороною вимог, зазначених у позові, медіатор фокусує увагу на потребах дітей, їх особистих інтересах, у такий спосіб оберігаючи сім'ю від розлучення. Медіатор скеровує вирішення сімейного спору в русло конструктивної комунікації, сприяє існуванню нормальної атмосфери для сторін спору, допомагає розробити варіанти вирішення спору, контролює результати переговорів, забезпечує врахування думки кожної сторони. У результаті рішення як вихід із сімейного спору стає взаємовигідним (win-win) для обох сторін [33].

Функція медіатора не полягає в зайнятті позиції певної сторони, ані в винесенні судження про сторін чи їх проблеми. Медіатор керує процесом

комунікації між сторонами сімейного спору, допомагає їм краще зрозуміти проблеми, з якими вони зіткнулись, допомагає їм досягти рішення, яке б відповідало їх потребам. Як відзначає Ю. Потьомкіна, медіатор упродовж всього процесу виступає як: активний слухач, оцінювач конфлікту, генератор альтернативних пропозицій, неупереджений організатор процесу та помічник у виробленні сторонами домовленостей між собою [55].

О.С. Можайкіна слушно зауважує, що медіатор виконує роль аналітика конфлікту. За допомогою медіаційних технік та інструментів він виявляє інтереси сторін конфлікту, які стоять за їхніми позиціями, і допомагає сторонам усвідомити власні інтереси й інтереси іншої сторони. На основі виявлених інтересів медіатор допомагає сторонам в генерації ідей для пошуку взаємоприйнятних рішень [49, с. 62].

Важливо зауважити, що в сфері сімейної медіації медіатор як третя незалежна сторона не приймає рішення. Останнє приймається безпосередньо сторонами сімейного спору, адже за цієї умови має місце значна ймовірність того, що рішення буде виконане без застосування зовнішнього тиску чи без подальшого звернення до суду. У такий спосіб кожна зі сторін сімейного спору зацікавлена у виконанні досягнутих домовленостей, а тому добровільно та сумлінно їх виконує. Відповідно, потреба в юридичному завершенні домовленостей сторін відпадає. Однак, все ж, за умови такої необхідності домовленості сторін спору можуть бути затверджені судом у вигляді мирової угоди й зафіксовані відповідним рішенням суду. Окрім цього, медіаційна угода може бути посвідчена нотаріально.

Відповідно до Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах від 21.01.1998 р. процес медіації повинен відбуватися за такими принципами:

- безпристрасність медіатора до сторін у спорі;
- нейтральність медіатора щодо наслідків процесу медіації;
- повага медіатора до позицій сторін спору та забезпечення рівності врахування їхніх позицій;

- неможливість медіатора нав'язувати сторонам певне рішення;
- гарантування таємності особистої інформації та конфіденційності перебігу процесу медіації;
- турбота медіатора про добробут і найкращі інтереси дитини, спонукання батьків зосереджуватися на потребах дитини;
- приділення медіатором особливої уваги тому, чи вже мало місце або може в майбутньому мати місце насильство між сторонами і як це може вплинути на позиції сторін у спорі;
- право медіатора надавати правову інформацію, але не правові консультації [2].

Сімейна медіація постає гнучким і динамічним процесом вирішення сімейних спорів, а тому особливих регламентів не існує. Разом із тим, мають місце логічні етапи її проведення, що дозволяють прийти до ефективного вирішення конфлікту. У спеціалізованій літературі виділяють такі етапи:

I етап – попередній. Він передбачає такі аспекти:

- отримання замовлення від сторони спору щодо проведення процедури медіації;
- вихід на зв'язок з іншою стороною спору та проведення попередньої індивідуальної зустрічі з нею для роз'яснення суті медіаційної процедури та її переваг;
- отримання згоди від сторін сімейного спору на участь в медіації та ознайомлення з договором на проведення медіації, де містяться права та обов'язки учасників.

II етап – початковий. Цей етап містить:

- підписання договору на проведення медіації;
- збір даних про сімейний спір та з'ясування позицій сторін у спосіб проведення спільних чи індивідуальних зустрічей;
- визначення тем та формування їх пріоритетності для вирішення спору.

III етап – дослідження інтересів кожного учасника спору та з'ясування потреб, які приховані за виявленими інтересами. На цьому етапі відбувається пошук спільних і взаємних інтересів сторін та ухвалюється рішення, які б оптимально задовольняли інтереси кожного учасника.

IV етап – пошук можливостей та ідей для вирішення. Передбачає самостійне віднаходження сторонами спору варіантів рішень, які б задовольняли потреби всіх учасників.

V етап – угода. У рамках цього етапу:

- напрацьовані варіанти рішень перевіряються на реалістичність та можливість виконання;
- формується остаточне рішення зі всіма потрібними деталями;
- за бажанням сторін досягнуті домовленості викладаються в вигляді усної чи письмової угоди, остання з яких може бути подана до суду в якості мирової угоди [26, с. 22-23].

За відсутності на сьогодні в Україні належного правового забезпечення процедури сімейної медіації, в якості відповідних перспектив сформулюємо ті аспекти, які необхідно в подальшому врахувати законодавцеві, на основі Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах від 21.01.1998 р.:

- 1) передбачити на законодавчому рівні сімейну медіацію як належний засіб розв'язання сімейних спорів, визначити її автономний характер медіації та можливість проведення до, під час або після судового провадження;
- 2) визначити конкретні питання або справи, в яких може застосовуватися така медіація;
- 3) визначити суб'єктів провадження медіаційних процедур, порядок їх добору, підготовки та кваліфікації медіаторів, а також перелік стандартів, які мають бути досягнуті та підтримувані медіаторами;
- 4) визначити порядок затвердження угод, досягнутих в результаті медіації, судовим або іншим повноважним органом, якщо того бажають

сторони, та запровадити механізми забезпечення виконання таких затверджених угод;

5) передбачити можливість призупинення судового провадження задля проведення медіації, однак зі збереженням повноважень судового або іншого компетентного органу приймати термінові рішення з метою захисту інтересів сторін, їх дітей чи їх майна.

Таким чином, наразі інститут сімейної медіації залишається неврегульованим на законодавчому рівні. Однак у силу прогресивної практики західних країн, а також відсутності прямої заборони на здійснення медіації в Україні, він отримує все більше схвалення в якості альтернативного способу вирішення сімейних спорів. Сімейна медіація передбачає вирішення спору між сторонами на добровільних, конфіденційних засадах за участі третьої незалежної особи – медіатора – який, безпосередньо не приймаючи рішення, створює й скеровує розвиток комунікації між учасниками спору в русло його вирішення, яке було б прийнятним для обох сторін. В якості пропозиції в Україні слід прийняти окремий законодавчий акт, який би врегульовував порядок здійснення медіації, у тому числі й сімейної, та містив такі положення: сімейна медіація – належний засіб розв’язання сімейних спорів, що має автономний характер, можлива для проведення до, під час або після судового провадження; конкретні питання або справи, в яких може застосовуватися така медіація; про суб’єктів провадження медіаційних процедур, порядок їх добору, підготовки та кваліфікації медіаторів, а також перелік стандартів, які мають бути досягнуті та підтримувані медіаторами; порядок затвердження угод, досягнутих у результаті медіації, судовим або іншим повноважним органом, якщо того бажають сторони, та запровадити механізми забезпечення виконання таких затверджених угод; можливість призупинення судового провадження задля проведення медіації, однак зі збереженням повноважень судового або іншого компетентного органу приймати термінові рішення з метою захисту інтересів сторін, їх дітей чи їх майна.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Таким чином, у результаті проведеного дослідження форм і способів захисту сімейних прав, на підставі викладеного у випускній кваліфікаційній роботі матеріалу, можна зробити наступні висновки:

1. Сімейні правовідносини можна визначити як вид приватноправових відносин, що займають самостійне місце в системі правових відносин, засновані на рівності та автономії волі їх учасників, та впливають зі шлюбу, кровного споріднення, свояцтва та інших юридичних фактів, пов'язані з відносинами між подружжям, членами сім'ї, родичами, дітьми тощо. Серед характерних рис сімейних правовідносин ми виділили: спеціальний суб'єктний склад; специфіку юридичних фактів, які їх породжують; тривалість існування; індивідуалізацію учасників і неможливість передачі прав та обов'язків іншим особам; їх особисто довірчий характер. Ми також визначили, що в науці виділяють низку видів сімейних правовідносин, серед яких: особисті та майнові; абсолютні та відносні; внутрішні та зовнішні.

2. Формами захисту сімейних прав, відповідно до українського законодавства, є порядок реалізації визначених законодавством дій уповноважених на це суб'єктів, що мають на меті захист сімейних прав та інтересів осіб, з використанням потрібних способів та засобів такого захисту. Ми визначили, що, подібно до загальноприйнятого підходу, можливо виділяти дві основні форми захисту сімейних прав – юрисдикційна та неюрисдикційна. Відмінність між ними полягає у суб'єктах, які мають право застосовувати способи захисту, передбачені законодавством, а також значимості їх рішень. Юрисдикційна форма представлена відповідною діяльністю суду, органів опіки та піклування, нотаріуса та прокурора. У свою чергу, неюрисдикційна форма представлена самозахистом. Останній передбачає можливість вчинення уповноваженими на те особам певних фактичних дій, які можуть бути й не передбаченими законодавством, однак мають бути спрямовані на захист порушеного права чи уникнення загрози

такого порушення, не бути забороненими й відповідати моральним засадам суспільства.

3. Судовий захист сімейних прав у порядку цивільного судочинства залишається одним із найдієвіших у системі юрисдикційних форм захисту, адже передбачає наявність цивільної процесуальної форми, змагальності і диспозитивності сторін, можливість вирішення деяких категорій спорів у наказовому, спрощеному позовному та окремому провадженні, право на оскарження та перегляд судових рішень, можливість судом допустити негайне виконання рішення за певних випадків тощо. Усі категорії сімейних справ, які вирішуються судом, за предметним критерієм ми розподілили на дві великі групи: майнового й особистого немайного характеру. Що стосується сімейних справ майнового характеру, то тут мають місце ті, що пов'язані з поділом майна подружжя та особами, які перебували в фактичних шлюбних відносинах, аліментними зобов'язаннями, утриманням другого з подружжя та дітей, відчуженням корпоративних прав, договірними відносинами подружжя тощо. У свою чергу, спектр особистих немайнових сімейних справ передбачає пов'язані з визначенням місця проживання дітей, позбавленням батьківських прав, розірванням шлюбу, участі батьків у вихованні дітей, зміною прізвища дитини тощо.

4. На сьогодні інститут сімейної медіації залишається регламентованим в українському законодавстві не у повній мірі. Однак, у силу прогресивної практики західних країн, а також відсутності прямої заборони на здійснення медіації в Україні, він отримує все більше схвалення в якості альтернативного способу вирішення сімейних спорів. Сімейна медіація передбачає вирішення спору між сторонами на добровільних, конфіденційних засадах за участі третьої незалежної особи – медіатора – який, безпосередньо не приймаючи рішення, створює й скеровує розвиток комунікації між учасниками спору в русло його вирішення, яке було б прийнятним для обох сторін.

З метою удосконалення чинного законодавства України щодо форм і способів захисту сімейних прав рекомендуємо внести такі **зміни та доповнення** до нього, а саме:

– ст. 18 Сімейного кодексу України доповнити таким змістом: «Кожна особа має право звернутися до суду за захистом своїх особистих немайнових або майнових прав та інтересів. Неповнолітні особи віком від 14 до 18 років можуть безпосередньо звернутися до суду за захистом своїх прав або інтересів у випадках і в порядку, встановлених законом»;

– ст. 18 Сімейного кодексу України доповнити таким змістом: «Захист сімейних прав та інтересів може здійснюватися судом, органами опіки і піклування, нотаріусом та органами прокуратури. У випадках, передбачених цим Кодексом, можливим є застосування самозахисту»;

– прийняти окремий законодавчий акт, який би врегульовував порядок здійснення медіації, в тому числі й сімейної, та містив такі положення: сімейна медіація – належний засіб розв'язання сімейних спорів, що має автономний характер, можлива для проведення до, під час або після судового провадження; про конкретні питання або справи, в яких може застосовуватися така медіація; про суб'єктів провадження медіаційних процедур, порядок їх добору, підготовки та кваліфікації медіаторів, а також перелік стандартів, які мають бути досягнуті та підтримувані медіаторами; порядок затвердження угод, досягнутих у результаті медіації, судовим або іншим повноважним органом, якщо того бажають сторони, та запровадити механізми забезпечення виконання таких затверджених угод; можливість призупинення судового провадження задля проведення медіації, однак зі збереженням повноважень судового або іншого компетентного органу приймати термінові рішення з метою захисту інтересів сторін, їх дітей чи їх майна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. Верховна Рада України
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-врText> (дата звернення: 13.10.2020).
2. Рекомендація № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах від 21.01.1998 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_98_1_1998_01_21.pdf (дата звернення: 13.10.2020).
3. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 13.10.2020).
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 13.10.2020).
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 13.10.2020).
6. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 р. № 2342-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text> (дата звернення: 03.12.2020).
7. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п#Text> (дата звернення: 03.12.2020).
8. Правила опіки та піклування: Наказ Державного комітету України в справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26.05.1999 р. № 34/166/131/88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99#Text> (дата звернення: 03.12.2020).

9. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації): Наказ Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 р. № 892. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text> (дата звернення: 13.10.2020).

10. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: Постанова Пленуму ВСУ від 21.12.2007 р. № 11. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07> (дата звернення: 13.10.2020).

11. Рішення Конституційного Суду України в справі за конституційним зверненням приватного підприємства «ІКІО» щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 61 Сімейного кодексу України від 19.09.2012 р. № 17-пп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-12#Text> (дата звернення: 13.10.2020).

12. Спори в сімейних правовідносинах у судовій практиці Касаційного цивільного суду. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду за I півріччя 2020 року. 25 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogljad_KCS_01_01_30_06_2020.pdf

13. Спори в сімейних правовідносинах у судовій практиці Касаційного цивільного суду. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду за липень 2020 року. 55 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogljad_KCS_27_08_20.pdf

14. Спори в сімейних правовідносинах у судовій практиці Касаційного цивільного суду. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду за серпень 2020 року. 35 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogljad_KCS_08_2020_1.pdf

15. Постанова Верховного Суду України від 11 березня 2015 р. в справі № 6-21цс15. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_vsu_vid_11_03_2015_roku_u_spravi_6_21tss15/ (дата звернення: 13.10.2020).
16. Постанова Верховного Суду України від 16 грудня 2015 р. в справі № 6-1109цс15. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciivsu/6-1109cs15> (дата звернення: 13.10.2020).
17. Постанова Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 15 квітня 2020 р. в справі № 365/322/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88834060> (дата звернення: 13.10.2020).
18. Постанова Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 27 травня 2020 р. в справі № 712/4702/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89509401> (дата звернення: 13.10.2020).
19. Рішення Соснівського районного суду м. Черкаси від 17 травня 2017 р. в справі № 712/2218/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66662598> (дата звернення: 13.10.2020).
20. Белінська О.В. Медіація – альтернативне вирішення спорів. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1. С. 158-173.
21. Беляневич О. Про форми захисту прав суб'єктів господарювання. *Українське комерційне право*. 2007. № 8. С. 62-69.
22. Бігняк О. Правова природа та класифікація форм захисту корпоративних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 6-10.
23. Ваганова І.М. Поняття форми захисту та різновиди заходів захисту трудових прав працівників. *Форум права*. 2009. № 3. С. 94-99.
24. Ватрас В.А. Про сутність сімейних правовідносин. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 2. С. 111-118.
25. Ватрас В.А. Проблеми та перспективи кодифікації міжнародного сімейного права України. *Приватне право і підприємництво*. 2014. Вип. 13. С. 182-186.

26. Гаро Г.О. Мирне вирішення сімейних спорів. Х.: Фактор, 2019. 80 с.
27. Гіденко Є.С. Проблеми колізій у сімейному законодавстві України та інші проблеми здійснення й захисту сімейних прав. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 101-104.
28. Глиняна К. Особливості судового вирішення сімейних спорів за сімейним законодавством України. *Юридичний вісник*. 2014. № 1. С. 94-99.
29. Головченко А. Роль сімейної медіації в ефективності вирішення сімейних спорів. URL: <https://rtp.com.ua/articles/rol-semejnoj-mediatsii-v-effektivnosti-razresheniya-semejnyh-sporov/> (дата звернення: 13.10.2020).
30. Гресь Н.М. Поділ майна подружжя в аспекті врахування боргових зобов'язань. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 1. С. 52-55.
31. Гриняк А. Спільна сумісна власність фізичних осіб: окремі питання виникнення і припинення. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2014. Т. 1, № 6. С. 11-16.
32. Громовий О. Медіація в Україні: переможе чи програє. *Юридична газета*. 2010. № 5. С. 9.
33. Даниленко П. Сімейна медіація як альтернатива суду. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/simeyne-pravo/simeyna-mediaciya-yak-alternativa-sudu.html> (дата звернення: 13.10.2020).
34. Даниляк А.В. Медіація як новітній засіб вирішення сімейних спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. С. 56-58.
35. Демчук А., Борис І. Використання процедури медіації у вирішенні сімейних конфліктів на основі аналізу норм національного та міжнародного законодавства. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 1. С. 61-65.
36. Донцов Д.Ю. Захист майнових прав подружжя в спадкових відносинах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 3. С. 51-53.
37. Жилінкова І.В. Деякі проблеми застосування норм Сімейного кодексу України в судовій практиці. *Університетські наукові записки*. 2006. № 3-4. С. 101-107.

38. Йосипенко С.Т. Поняття та особливості правової природи медіації. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 3. С. 86-88.
39. Йосипенко С.Т. Принципи медіації у приватно-правових відносинах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право*. 2015. Вип. 35. С. 130-133.
40. Камінська Н. Відшкодування моральної шкоди за невиконання або неналежне виконання умов договору про надання туристичних послуг. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 30-34.
41. Карпенко А.Д. Термины медиации как элемент развития практики в России. *Третейский суд*. 2011. № 3. С. 120-128.
42. Кишиник Н., Ковальчук І. Застосування інституту медіації в справах про розірвання шлюбу. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 24-27.
43. Ковальська В.С. До питання про особливості сімейних правовідносин. *Форум права*. 2012. № 1. С. 480-486.
44. Кот О. Захист прав суб'єктів підприємництва в третейських судах. *Українське комерційне право*. 2007. № 8. С. 70-78.
45. Лапчевська О.Ф. Застосування до батьків санкцій сімейно-правової відповідальності: теоретичний аспект. *Держава і право*. 2013. Вип. 60. С. 256-262.
46. Мазаракі Н.А. Медіація в Україні: проблеми теорії та практики. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 1. С. 92-100.
47. Мазаракі Н.А. Принцип нейтральності медіатора. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7. С. 99-107.
48. Медіація у професійній діяльності юриста: підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса: Екологія, 2019. 456 с.
49. Можайкіна О.С. Медіатор у врегулюванні конфлікту: окремі аспекти правового статусу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2018. № 36. С. 61-63.

50. Можайкіна О.С. Правовий аналіз врегулювання спору за участю судді. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 2. С. 174-180.
51. Настіна О.І. Медіація як альтернативний та ефективний спосіб вирішення межових земельних спорів. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 3. С. 129-134.
52. Недо К.А. Медіація в сімейних конфліктах. *Наше право*. 2016. № 2. С. 168-172.
53. Некрасова О.В. Способи захисту прав та інтересів у сімейному і цивільному праві: порівняльний аспект. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 2. С. 35-38.
54. Панасюк О.О. Поняття та класифікація форм захисту авторських прав. *Форум права*. 2013. № 1. С. 758-762.
55. Потьомкіна Ю. Медіація у сімейних спорах: шлях до примирення, порозуміння та врегулювання. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/simeyne-pravo/mediaciya-u-simeynih-sporah-shlyah-do-primirenniya-porozuminnya-ta-vregulyuvannya.html> (дата звернення: 13.10.2020).
56. Притика Д.М. Правові засади організації і діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їх удосконалення: монографія. К.: Ін Юре, 2003. 328 с.
57. Притика Ю.Д. Зміст та класифікація принципів медіації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 10. С. 86-92.
58. Решетник Є.М. Умови та момент виникнення права на захист суб'єктивного сімейного інтересу. *Право і суспільство*. 2014. № 1-2. С. 59-62.
59. Сафончик О.І. Правові наслідки припинення шлюбно-сімейних правовідносин. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1296/Safonchik.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 15.08.2020).
60. Сердечна І.Л. Самозахист особистих немайнових прав інших членів сім'ї та родичів. *Університетські наукові записки*. 2018. № 67-68. С. 117-127.

61. Сімейне право України: Навчальний посібник / За ред. Є.О. Харитонова. К.: Істина, 2008. 200 с.
62. Сімейне право України: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. Т.В. Курило. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 316 с.
63. Сімейне право України: підручник / за ред. А.О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 480 с.
64. Сімейне право України: підручник / за заг. ред. В.І. Борисової та І.В. Жилінкової. К.: Юрінком Інтер, 2009. 288 с.
65. Сімейне право України: Підручник / За ред. Ю.С. Червоного. К.: Істина, 2004. 400 с.
66. Труба В.І. Питання здійснення права на захист сімейних прав та інтересів у судовому порядку. *Правова держава*. 2014. Вип. 18. С. 76-79.
67. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. До проблеми запровадження сімейної юстиції. *Особливості розгляду сімейних спорів*: матеріали круглого столу (Одеса, 17 жовтня 2016 р.) / уклад.: Т.А. Стоянова, І.А. Яніцька; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса : Юридична література, 2016. С. 7-9.
68. Хрімлі О. Форми захисту прав інвесторів: поняття і класифікація. *Юридична Україна*. 2015. № 10-12. С. 98-102.
69. Чурпіта Г. До поняття захисту сімейних прав та інтересів у порядку цивільного судочинства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 44-47.
70. Marriage Act of Finland (1929). URL: <https://finlex.fi/en/laki/kaannokset/1929/en19290234.pdf> (дата звернення: 03.12.2020).